
U S T A D D Ə R S İ

Forensik audit və risk əsaslı audit

Fırıldaqqılıq sxemlərinin aşkarlanması və zərərin hesablanması

Mühazirəçi: **Əliyev Rüfət** | Direktor-auditor, “A Audit and Consulting” MMC

19 Avqust • Auditorlar Palatası

Dərsin proqramı

1

Forensik auditin mahiyyəti

Tərif, audit ilə fərqlər, tətbiq sahələri

2

Risk əsaslı audit yanaşması

ISA 315 və ISA 330 çərçivəsi

3

Fırıldaqcılıq üçbucağı

Təzyiq, imkan, bəraət — ISA 240

4

Tipik fırldaqcılıq sxemləri

Aktiv mənimsənilməsi, hesabat təhrifi, korrupsiya

5

Qırmızı bayraqlar (Red flags)

Analitik göstəricilər və davranış əlamətləri

6

Sübut toplama və zərərin hesablanması

Metodologiya və sənədləşdirmə

7

Praktiki keys

Real nümunə üzərində iş

Forensik audit nədir?

TƏRİF

Forensik audit — fırıldaqçılıq, mənimləmə, korrupsiya və digər maliyyə sui-istifadə hallarının aşkarlanması, sübut bazasının formalaşdırılması və dəymiş zərərin hesablanması məqsədilə aparılan ixtisaslaşmış yoxlama növüdür. Toplanan sübutlar məhkəmə-istintaq orqanlarında istifadəyə yararlı olmalıdır.

İSTİQAMƏT

Fırıldaqçılıq və sui-istifadə hallarının dərin təhqiqi

MƏHSUL

Hüquqi prosedurlarda istifadəyə yararlı sübut bazası

NƏTİCƏ

Dəymiş zərərin kəmiyyət baxımından hesablanması

Adi audit vs Forensik audit

Meyar	Maliyyə hesabatlarının auditi	Forensik audit
Məqsəd	Hesabatların düzgünlüyünə dair rəy	Fırıldaqcılığın aşkarlanması və sübutu
Yanaşma	Seçmə (sampling), risk əsaslı	Dərin, çox vaxt 100% yoxlama
Standartlar	ISA (240, 315, 330, 500 və s.)	ISA + təhqiqat metodologiyası
Skeptisizm	Peşəkar skeptisizm	Təhqiqatçı şübhəsi (yüksək səviyyə)
Hesabat	Auditor rəyi (ISA 700/705)	Təhqiqat hesabatı + sübutlar
Adresat	Səhmdarlar, idarə heyəti	Sahibkar, məhkəmə, hüquq orqanları

Risk əsaslı audit yanaşması

Auditor resurslarını ən yüksək təhrif riski olan sahələrə yönəldir. ISA 315 və ISA 330 çərçivəsində aparılır.

1

Riskin müəyyənləşdirilməsi

Subyekt və mühit haqqında məlumatın toplanması, daxili nəzarət sisteminin başa düşülməsi (ISA 315)

2

Riskin qiymətləndirilməsi

Aşkar edilən risklərin əhəmiyyətli təhrif riski kimi təsnifatı, fırıldaqqılıq risklərinin ayrıca dəyərləndirilməsi

3

Cavab tədbirləri

Risklərə uyğun audit prosedurlarının dizaynı və icrası: substantiv testlər, nəzarət testləri (ISA 330)

4

Qiymətləndirmə və hesabat

Aşkar edilən təhriflərin əhəmiyyətliliyinin qiymətləndirilməsi, yekun rəyin formalaşdırılması

Fırıldaqçılıq üçbucağı

Donald Cressey-nin nəzəriyyəsi (1953). ISA 240 çərçivəsində fırıldaqçılıq risklərinin qiymətləndirilməsində istifadə olunur. Üç komponent eyni anda mövcud olduqda fırıldaqçılıq baş vermə ehtimalı yüksəlir.

TƏZYİQ

Pressure / Incentive

Maliyyə çətinlikləri, borclar, performans hədəfləri, şəxsi tamah, asılılıqlar

İMKAN

Opportunity

Zəif daxili nəzarət, vəzifə bölgüsünün olmaması, idarəetmə zəifliyi, audit izinin yoxluğu

BƏRƏT

Rationalization

Hərəkəti özünə doğrulatmaq: “müvəqqətidir”, “haqqımdır”, “heç kəs zərər çəkmir”

Auditor üçün də müşahidə etdikdə risk faktorunu sənədləşdirməlidir.

Tipik fırıldaqçılıq sxemləri

ACFE-nin “Fraud Tree” təsnifatı üzrə üç əsas kateqoriya:

Aktivlərin mənimsənilməsi

Asset Misappropriation

- Pul vəsaitinin oğurlanması (skimming, larceny)
- Saxta faktura, fiktiv satıcı
- Şişirdilmiş xərc hesabatları
- İnventarın oğurlanması və saxta silinmə
- Saxta əməkhaqqı (ghost employees)

Maliyyə hesabatının təhrifi

Financial Statement Fraud

- Saxta gəlir tanınması (fictitious revenue)
- Vaxt fərqləri (timing differences)
- Aktiv/öhdəlik dəyərinin təhrifi
- Açıqlamaların gizlədilməsi
- Cut-off pozuntuları

Korrupsiya

Corruption

- Rüşvət və komissiyalar
- Maraqların toqquşması
- Qanunsuz hədiyyələr
- İqtisadi cinayətlər
- Bid-rigging (tender sazişləri)

Qırmızı bayraqlar (Red Flags)

ISA 240 və ISA 520 çərçivəsində auditorun diqqətini çəkməli olan göstəricilər:

MALİYYƏ GÖSTƏRİCİLƏRİ

- Gəlirlərin sürətli artımı, lakin pul axınlarının zəif olması
- Debitor borclarının qeyri-adi artması
- Anbar döviyyəsinin azalması, köhnə inventar artımı
- Marja və rentabellik göstəricilərində kəskin dəyişikliklər
- Hesabat dövrünün son günlərində iri əməliyyatlar
- İlin sonunda korreksiya jurnal yazılışlarının çoxalması
- Düzəliş və storno əməliyyatlarının yüksək tezliyi

DAVRANIŞ ƏLAMƏTLƏRİ

- Məzuniyyətdən imtina edən, vəzifəsini bölüşməyən işçilər
- Yaşam tərzilə gəlirlə uyğun olmayan işçilər (lifestyle)
- İdarəetmənin auditorla əməkdaşlıqdan qaçması
- Sənədlərin tələb olunduqda təqdim edilməməsi
- Daxili nəzarət üzərindən idarəetmə müdaxiləsi
- Tez-tez kadr dəyişikliyi (xüsusilə mühasibatlıqda)
- Şifahi izahatlar və sənədli sübutların uyğunsuzluğu

Analitik prosedurlar (ISA 520)

Forensik təhqiqatda anomaliyaların aşkarlanması üçün əsas alətlər:

Trend analizi	Müxtəlif dövrlər üzrə müqayisə — anomal artım/azalmaların aşkarlanması
Nisbət analizi	Cari/sürətli likvidlik, borc/kapital, marja göstəriciləri
Müqayisəli analiz	Sahə üzrə orta göstəricilər və rəqib şirkətlərlə müqayisə
Benford qanunu	Ədədlərin ilk rəqəmlərinin paylanması saxtılığın aşkarlanması
Regression analizi	Gözlənilən və faktiki dəyərlər arasındakı sapmaların qiymətləndirilməsi
Cut-off analizi	Hesabat dövrünün sonu və əvvəlində əməliyyatların düzgün dövrə aid edilməsi

Sübut toplama metodologiyası

SÜBUT NÖVLƏRİ

Sənədli sübutlar

Müqavilələr, fakturalar, qaimələr, CMR, bank çıxarışları, mühasibat reyestrləri

Elektron sübutlar

E-poçt yazışmaları, fayl metadataları, audit izi (audit trail), sistem jurnalları

Şifahi sübutlar

İşçilərin müsahibəsi, izahatlar, ekspert rəyləri

Müşahidə

Prosesin yerində müşahidəsi, anbar inventarizasiyası, fiziki yoxlama

SÜBUTUN KEYFİYYƏT MEYARLARI

Aidiyyət (Relevance)

İddia ilə birbaşa əlaqə

Etibarlılıq (Reliability)

Müstəqil mənbə, orijinal sənəd

Yetərlilik (Sufficiency)

Nəticə üçün lazımi həcm

Bütövlük (Integrity)

Saxlanma zənciri (chain of custody)

Qanuniyyət (Legality)

Qanuni yolla əldə edilmə

Dəymiş zərərin hesablanması

Forensik auditin son məhsullarından biri — kəmiyyətə əsaslandırılmış zərər hesablanması:

01 Birbaşa itki metodu

Mənimsənilmiş və ya itirilmiş aktivlərin balans dəyəri əsasında hesablama

$$\text{Zərər} = \Sigma(\text{Saxta əməliyyatların məbləği})$$

02 Əldən çıxmış mənfəət metodu

Fırıldaqlılıq olmasaydı əldə ediləcək gəlir/mənfəətin hesablanması

$$\text{Zərər} = \text{Gözlənilən gəlir} - \text{Faktiki gəlir}$$

03 Bərpa dəyəri metodu

Vəziyyətin əvvəlki halına qaytarılması üçün lazım olan xərclər

$$\text{Zərər} = \text{Bərpa xərcləri} + \text{Əlavə xərclər}$$

04 Müqayisəli metod

Bənzər dövrlər və ya analoji şirkətlərlə müqayisə

$$\text{Zərər} = \text{Bençmark} - \text{Faktiki göstərici}$$

Praktiki keys: Saxta faktura sxemi

SSENARI

Tikinti şirkətinin satınalma şöbəsi rəisi 2 il ərzində fərqli adlar altında qeydiyyatdan keçirilmiş 3 fiktiv MMC vasitəsilə şirkətə saxta tikinti materialı fakturaları təqdim edib. Materiallar fiziki olaraq təchiz edilməyib, faktura məbləğləri tam ödənilib.

AUDİT PROSEDURLARI

- 1 Satıcıların reyestrini əldə et: vergi ödəyicisinin VÖEN-i, hüquqi ünvanı, qeydiyyat tarixi
- 2 VÖEN-ləri Vergilər Nazirliyi açıq məlumat bazası ilə tutuşdur (e-taxes.gov.az)
- 3 Faktura, qaimə və CMR sənədlərinin uyğunluğunu və ardıcılığını yoxla
- 4 Materialın daxil olması və istifadəsi haqqında anbar uçotu və layihə icra aktları ilə tutuşdur
- 5 Ödəniş əldə edən bank hesablarının sahibləri haqqında məlumat tələb et
- 6 Saxta hesab edilən fakturaların ümumi məbləğini hesabla — bu, dəymiş zərərdir

Yadda saxlamalı 5 prinsip

01 Skeptisizm — peşəkar standartdır.

ISA 240 hər audit tapşırığında fırıldaçılıq riskinin nəzərə alınmasını tələb edir.

02 Üç komponent eyni anda yoxlanılır.

Təzyiq, imkan və bəraət — birinin olması kifayət deyil, üçü də qiymətləndirilir.

03 Sübut zənciri qorunmalıdır.

Toplanan sübutların məhkəmədə istifadə oluna biləcəyini həmişə nəzərə al.

04 Zərər hesabı əsaslandırılmalıdır.

Hesablamaya tətbiq olunan metod və mənbə açıq şərtləndirilməlidir.

05 Forensik audit ≠ rəy audit.

Məhsul rəy deyil — fakta əsaslanan təhqiqat hesabatıdır.

D İ Q Q Ə T İ N İ Z Ü Ç Ü N

Təşəkkür edirəm

Suallar və müzakirə